

**INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI TASHXISLASH
METODIKALARINING ILMIY O‘RGANILISHI**

Muxamadiyev Shavkat Abdixalilovich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: *Intellect tushuncha bugungi rivojlangan jamiyatlarda va ta’lim jarayonida keng o’rganilayotgan tushunchalardan biri hisoblanadi. Maqolada intellektual qobiliyatlar xususiyatining ilmiy o’rganilishi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so’zlar: *intellect, qobiliyat, shaxs, metod, usul, tafakkur, bilish jarayoni, diqqat, aks ettirish.*

Intellect inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatini, ongli hatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Intellect tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko’lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi.

Chindan ham intellektual salohiyatni yuksaltirish bugungi kunda milliy taraqqiyotning asosiy sharti va mezoniga aylanmoqda. Chunki intellektual jihatdan qoloq xalq hech qachon rivojlanmaydi. Dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar eksport qiladigan mahsulotlarining ko’pchiligi intellektual mulk hisoblanadi.

Odamning intellekti ancha murakkab tuzilishga ega bo’ladi va faqat ko’plab fikrlash turlarini emas, balki har xil intellektual operatsiyalar, malaka va ko’nikmalarni o’z ichiga oladi. Intellect individning ma’lum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir. Intellectning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud:

1. Intellect - nasliy xususiyat, ya’ni avloddan avlodga o’tuvchi tug’ma xususiyat sifatida.

2. Intellect - organizm imkoniyatlari va maqsadga muvofiq ta’lim tarbiya ta’sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida.

Intellect atamasi kundalik hayotimizda juda ko’p ma’noda qo’llanadi, turlicha izoh beriladi. Intellectni mustaqil reallik sifatida ajratishni asosiy mezonini uning xulq atvorini boshqarish funksiyasi hisoblanadi. Intellect to’g’risida qandaydir qobiliyat sifatida gapirgan vaqtlarida birinchi navbatda uning inson va oliy hayvonlar uchun uning adaptatsiya (*ko’nikuvchanlik, moslashish*) ahamiyatiga tayanadilar.

O’zbekistonda esa bu masala yuzasidan M.G.Davletshin, E.G’.G’oziyev, B.R.Qodirov, G’.B.Shoumarov, V.M.Karimova R.Toshimov, M.M.Mamatov, E.Z.Usmonova, Z.E.Nishonova, M.Vohidovlarning fikrlarini o’rganish maqsadga muvofiqdir.

E.G’.G’oziyev O’zbekistonda tafakkur psixologiyasini keng yoritgan olimlardan biridir. Muallifning fikriga ko’ra, inson tafakkuri o’zining mustaqilligi jihatidan mustaqil va nomustaqil tafakkurga ajratiladi. «Tafakkurning mustaqilligi deganda, kishining shaxsiy

20-Fevral, 2025-yil

tashabbusi bilan o‘z oldiga konkret maqsad, yangi vazifalar qo‘ya bilishi, ular yuzasidan amaliy va ilmiy xarakterdagi faraz qilishi, natijani ko‘z oldiga keltira olishi, qo‘yilgan vazifani hech kimning ko‘magisiz, ko‘rsatmasiz o‘zining aqliy izlanishi tufayli, turli yo‘l, usul va vositalar topib, mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy qobiliyatni tushunish kerak».

Tafakkurning mustaqilligi aqlning sertashabbusligi, pishiqligi va tanqidiyligida namoyon bo‘ladi. Aqlning sertashabbusligi deganda insonning o‘z oldiga yangi muammo, aniq maqsad va konkret vazifalar qo‘yishini, ana shularning barchasini amalga oshirish, nihoyasiga yetkazishda, yechimini qidirishda usul va vositalarning shaxsan o‘zi izlashi, aqliy zo‘r berib intilishi, ularga taalluqli qo‘shimcha belgi va alomatlarning keltirilishidan iborat bosqichlarning bo‘lishini nazarda tutamiz. Aqlning pishiqligi vazifalarni tez echishda, echish paytida yangi usul va vositalarni tez izlab topishda, ularni saralashda, ana shu usullar va vositalarni o‘z o‘rnida aniq qo‘llashda trafaretga aylangan usul, eski yo‘l va usullardan forig‘ bo‘lishda va boshqa jarayonlarda ifodalanadi.

Aqliy faoliyat insonning muayyan bilimlarni o‘zlashtirish yoki yangiliklarni ochish bilan bog‘liq psixik faoliyatdir. Tafakkur atrof-muhitdagi voqelikni nutq yordami bilan bevosita, umumlashtirgan holda aks ettiruvchi psixik jarayon, sotsialsababiy bog‘lanishlarni anglashga, yangilik ochishga va prognoz qilishga yo‘naltirilgan aqliy faoliyatdir.

Mazkur muammoni V.M.Karimova qo‘yidagicha talqin etadi. qobiliyatlar masalasi eng avvalo inson aql-zakovatining sifati, undagi malaka, ko‘nikma va bilimlarning birligi masalasi bilan bog‘liq. Ayniqsa, biror kasbning egasi bo‘lish istagidagi har bir yoshning aqli va intellektual salohiyati uning malakali mutaxassis bo‘lib etishishini kafolatlagani uchun ham psixologiyada ko‘proq qobiliyat tushunchasi bilan bog‘lab o‘rganiladi.

Ilm fandagi an‘analar shundayki, aql va idrok masalasi, odamning intellektiga bog‘liq sifatlar juda ko‘plab tadqiqotlar ob‘ekti bo‘lgan. Olimlar qobiliyatlarning rivojlanish mexanizmlari, ularning psixologik tarkibi va tizimini aniqlashga, ishonchli metodikalar yaratib, har bir kishining aql sifatiga aloqador bo‘lgan ko‘rsatkichni o‘lchashga uringanlar. Ko‘pchilik olimlar odam intellektida uning verbal, miqdoriy, fazoviy ko‘rsatkichlarini aniqlab, ularga yana mantiq, xotira va xayol jarayonlari bilan bog‘laydilar. Qobiliyatlar ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, unga va intellektga bevosita tashqi muhit, undagi insoniy munosabatlar, yashash davri ta’sir ko‘rsatadi. Oila muhitining aql o‘sishiga ta’sirini hech kim inkor etmaydi.

G‘.B.Shoumarov mamlakat fuqarolarining aqliy saviyasiga alohida urg‘u berib, har bir davlat, jamiyat taraqqiyoti, uning istiqboli o‘z fuqarolarining saviyasi bilan belgilanishini e’tirof etadi. Jamiyat va fan-texnikaning rivojlanishida aql muhim omil va mezonlardan biridir. SHuningdek, SHoumarov har qanday insonparvarlik jamiyatida aqli zaiflarga e’tibor muhimligini uqtirib, aqli zaiflik omillarini markaziy asab tizimining organik buzilishi, shuning oqibatida bola bilish faoliyatining turg‘un pasayishidir deydi.

E.Z.Usmonova inson bilimi qanchalik keng va chuqur bo‘lsa, uning aqliy faoliyatining tajribasi shunchalik mukammallikka ega. U shunchalik ko‘p hal etilmagan muammolarni ko‘ra oladi, ongidan shunchalik tez echimni talab etuvchi fikriy vazifalar

yuzaga keladi, deb aqliy rivojlanishni bilimlarni chuqurlashtirishga bog'laydi. Aqlning muhim sifatlaridan bo'lgan tafakkurga alohida urg'u berib, uning yordamida sezgi, idrokka berilmagan va umuman kuzatish imkoniyati bo'lmagan hodisalarni aqlan hal qilish mumkinligini ta'kidlaydi.

Aqliy faoliyatni tarbiyalaydigan, uning mahsuldorligini oshiradigan, ijodiy xislatlarni rivojlantiradigan an'anaviy metodlar doirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Maktablarda fanlardan ilmiy to'garaklar.
2. O'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida o'quvchilarning ilmiy jamiyatlari.
3. O'quvchilar va o'quvchilarning har xil doirada o'tadigan olimpiadalari.
4. O'quvchilar ilmiy-tadqiqot ishlari.
5. Ijodiy ishlar, ko'riklar, konkurslar, musobaqalar va hokazo».

Z.Nishonova o'z ilmiy izlanishlarida aqliy faoliyat usullari va yo'llarini egallash muammosi ilm va texnikaga yangicha zamonaviy talablarning ortishi, ta'lim metodlarining takomillashishi, o'quv dasturlari nazariy darajasining kuchayishi va ta'limning jadallashuvi munosabati bilan muhimdir, deydi. SHuningdek, u o'quvchilarda aqliy faoliyat usullari va yo'llarini guruhviy trening metodi yordamida rivojlantirish strategiyasini o'zbek maktablari amaliyotida qo'llashni tavsiya etadi.

Rene Dekartning (1596-1650) fikricha, yaxshi aqlga ega bo'lishning o'zi kifoya emas, balki uni to'g'ri qo'llay olish muhimdir. Rene Dekart ta'limoticha, hamma odamlarda aqliy tafakkur qobiliyati bir xil. Insonlardagi intellektual daraja o'rtasidagi farqlar esa, uslubiy fikrga bog'liqdir. Umuman, Dekart ilmiy uslubining asosiy qoidalari shundan iborat.

Voqelikni bilish va bilimning to'g'riligini belgilashda ba'zi talablarga izchillik bilan rioya qilish o'ta muhimdir.

Birinchidan, biron narsaning shubhasiz haqiqat ekanligiga ishonch hosil qilmaguncha uni haqiqat deb bilmaslik, ya'ni izchil ravishda shoshma-shosharlikdan, o'z-o'zini ishontirishdan saqlanish kerak.

O'z hukmiga shunday narsalarni kiritish kerakki, u aqlda noaniqlikka hech qanday o'rin qolmasin.

Ikkinchidan, o'zi uchun qiyin narsalarni qancha talab qilinsa, shuncha bo'laklarga ajratishi lozim. SHundagina ularni tez va to'g'ri hal qilish imkoniyati ro'yobga chiqadi.

Uchinchidan, o'z fikri yo'nalishini boshqara bilish muhimdir. Eng sodda va oson bilinadigan narsalardan boshlab asta-sekin, pog'onama-pog'ona tobora murakkabroq narsalarni bilishga qarab borish kerak. Hatto tabiiy holatda biri ikkinchisidan keyin kelmaydigan narsalar o'rtasida ham tartib bor, deb hisoblashni aslo unutmaslik lozim. To'rtinchidan, doimo to'liq ro'yxat va izohlarni tuzishga e'tibor qaratmoq lozimki, natijada hech narsa tushib qolmaganiga ishonch hosil bo'lsin. Fransuz faylasufi Anri Bergson (1859-1941) quyidagi qarashlarni ilgari surgan. Fanda intelluktual (aqliy) bilimga ko'proq e'tibor beriladi. Intuitiv va intellektual bilim oqibatida dunyo mavjud bo'ladi. Insonning qonunni kashf qilish uchun unda erkin ijod bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Elov, Z. (2023). O'SMIRLAR ORASIDA SUITSIDGA MOYILLIKNI ANIQLASH VA KORREKSIYALSHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 41(41).
2. Ziyodullo, E. L. O. V. (2023). SUITSIDIAL XULQ-ATVOR HAQIDA TAHLILLAR VA NAZARIYALAR. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 1(10), 11-22.
3. Elov, Z. (2023). ЎСМИР ШАХСИДА ДЕЛИКВЕНТ АХЛОҚ–ДЕВИАНТ ХУЛҚАТВОРНИНГ ШАКЛИ СИФАТИДА. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
4. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ–АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР МУАММОСИНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ ҲАҚИДА ПСИХОЛОГИК ЁНДАШУВЛАР ВА ТАҲЛИЛЛАР. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
5. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН НОҚОНУНИЙ ХАТТИ-ҲАРАКАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК САБАБЛАРИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
6. Elov, Z. (2023). PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DETERMINING AND CORRELATING MOTIVATION FOR SUICIDAL TENDENCIES IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
7. Elov, Z. (2023). O'Z JONIGA QASD QILISH DEVIANT XULQ-ATVORLI O'SMIRLARDA PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
8. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА СУИЦИДАЛ АХЛОҚ ПСИХОЛОГИЯСИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
9. Elov, Z. (2023). СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА САМОУБИЙСТВА У ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 40(40).
10. Elov, Z. (2023). О ‘SMIRLIK DAVRI INQOROZLARINING IJTIMOİY-PSIXOLOGIK SABABLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 35(35).
11. Elov, Z. (2023). VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINI OLDINI OLIISHNING IJTIMOİY PSIXOLOGIK SABABLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 34(34).
12. Элов, З. С. (2023). DEVIANT XULQ-ATVORLI O ‘SMIRLARDA SUITSIDIAL HOLATLARNI KELITIRIB CHIQUVCHI OMILLAR: Elov Ziyodullo Sattorovich Buxorodavlat universiteti, Psixologiya va sotsiologiya kafedrasida dotsenti, Psixologiya fanlari bo ‘yicha falsafa doktori (PhD). *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (10), 325-328.

20-Fevral, 2025-yil

13. Ропиев, М. Ю., & Элов, З. С. (2023). Идентификация жараёни шахс ижтимоийлашуви муаммосининг психологияда ўрганилиши. *Science and Education*, 4(10), 387-392.
14. Elov Z.S. [Sud psixologik ekspertizasi tarixi rivojlanish jarayoni bosqichlari](#). PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 306-313
15. M.A.Gafarova., Z.S.Elov. [Inklyuziv ta’limda pedagog-psixologning kasbiy psixologik xususiyatlari](#). PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 477-480
16. Z.Elov. [Социально-психологические причины формирования девиантного поведения у подростков](#). Pedagogik mahorat. Ilmiy jurnal. 2024
17. Z.S.Elov. [Zo‘ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi](#). Pedagogik akmeologiya. Ilmiy jurnal 5/3. 2024
18. Элов Зиёдулло, Я. САМИНЖОНОВ. [Ўсмирлар орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолати психологик муаммо сифатида](#). 2024. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (2), 69-78
19. O.Mamatov., Z.Elov. [Talabalarni bilish faoliyatiga motivlashtirishning psixologik va pedagogic asoslari](#). Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 37-42. 2024

Science
Publication